

Bangor University

DOCTOR OF PHILOSOPHY

Ei phwer ni phaid: gwragedd ym myd baledi'r 19eg ganrif

Jones, Gwawr

Award date:
2010

Awarding institution:
Bangor University

[Link to publication](#)

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal ?

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

PENNOD 1

CYFNOD Y CANU

*'Trigolion siroedd Cymru, yn fawrion ac yn fan,
Dewch yma bawb yn gryno, i wrando heb wahan;
Mae genyf gân serchiadol, profiadol yw i gyd,
Am Ferched hawddgar Cymru, eu bath nid oes trwy'n byd.*

PENNOD 2

BYD Y BALEDI

'Anodd fyddai taro ar unrhyw agwedd ar fywyd dyn yn ei gymdeithas nad oes baled yn rhywle yn cyfeirio ati.'

Ffigwr 2.1 Abel Jones (Bardd Crwst)

Ffigwr 2.2

Alawon a ddefnyddid ym maledi'r bedwaredd ganrif ar bymtheg

Bryniau'r Iwerddon	Hediad y Golomen
Mentra Gwen	Sweet Home
Triban	Ffarwel Brydain
Leave Land	Gwyr Gwent
Hun Gwenllian	Megan a gollodd ei gardas
(Y D)Tôn Fechan	Hen Derby / Old Derby
Hyd y frwynen las	Marchnad Caernarfon
Breuddwyd ar ei hŷd	Robin yn Swil
Anhawdd Ymadael / Loath to Depart	Hob y Deri Dando
Pigeu'r Dur	Bugeilio'r Gwenith Gwyn
Toriad y Dydd	Duw Gadwo'r Brenin
Glân Meddwdod Mwyn	Caru'r Lleuad
Galar Dôn	Lili Lon
Monday Morning	Gwel yr Adeilad
Y Galon Drom	Charity Mistress
Breuddwyd y Frenhines	Trymder
Drops of Brandy	Diniweidrwydd
Cwynfan Brydain	Roslyn Castle
Nos Calan Newydd	Poor Jack
Belisle March	(The) Bold Irishmen
Billy o Rook is the Boy Sir	Bony Bunch o Roses
Rory o'More	Malldod Dolgellau
Mwynder Merch	Vulcan's Cave
Pray what will Old England come to	Cerdd y Gelyn
Person Paris	Parhaed Cariad Ffyddlon
Llef Caerwynt	The Bold Dragoon
A nutting we will go	Morwynion Glan Meirionydd
Wait for the waggon	Cader Idris
Voice Love	Conceit y Brenin William

Ffigur 2.4

Alaw wreiddiol yr emyn-dôn 'Joanna' – 'Can mlynedd i 'nawr'

Can Mlynedd i 'Nawr

The image shows a musical score for the song 'Can Mlynedd i 'Nawr'. It consists of five staves of music in treble clef, 4/4 time. The key signature has one flat (B-flat). The score is divided into measures, with bar numbers 8, 15, 21, and 28 indicated at the start of their respective staves. The melody is written in a simple, folk-like style with various note values including quarter, eighth, and half notes, as well as rests.

Alaw wreiddiol yr emyn-dôn 'Llansannan' – 'Y Blewyn Glas'

Y Blewyn Glas

The image shows a musical score for the song 'Y Blewyn Glas'. It consists of two staves of music in treble clef, 2/4 time. The key signature has three flats (B-flat, E-flat, A-flat). The score is divided into measures, with bar numbers 11 and 11 indicated at the start of their respective staves. The melody is written in a simple, folk-like style with various note values including quarter, eighth, and half notes, as well as rests.

PENNOD 3

Y BALEDI SERCH

*'Er cymaint peth yw'r byd a'i gryfder,
Mae cariad pur yn fwy o lawer.'*

Ffigwr 3.3

283(2)

CAN DDIDDAN,
SEF
Hanes Carwriaeth
RHWNG

Cadben Llong o Dover,
A
MERCH I ESQUIRE:

21
72

*A'r modd y cafodd efe hi yn briod, er gwaethaf
ei wrthwynebwr.*

I EU'NGTYD mwynion, dewch i wrando,
Y modd mae cariad yn concwerio,
Er cymaint peth yw'r byd a'i gryfder,
Mae cariad pur yn fwy o lawer.

Roedd Cadben llong gerllaw i Ddover,
Yn caru unig ferch i Esquire,
Yr hon oedd flodau'r wlad o degwch,
Ae yn rhagori at bob hawddgarweh.

Yr oedd y mab yn flodau'r meibion,
Ran harddwch pryd a glendid calon;
Cytunai'r ddau fyn'd yn briodol,
Tiwy gywir fwriad, gariad gwrol.

Roedd raid i'r mab roi unwaith aiwrnai,
Dros gefnfor llaith i wlad yr India,
A phan ddoe'n ol priodi'n union,
Y ddau yn ddwysaidd a addawson.

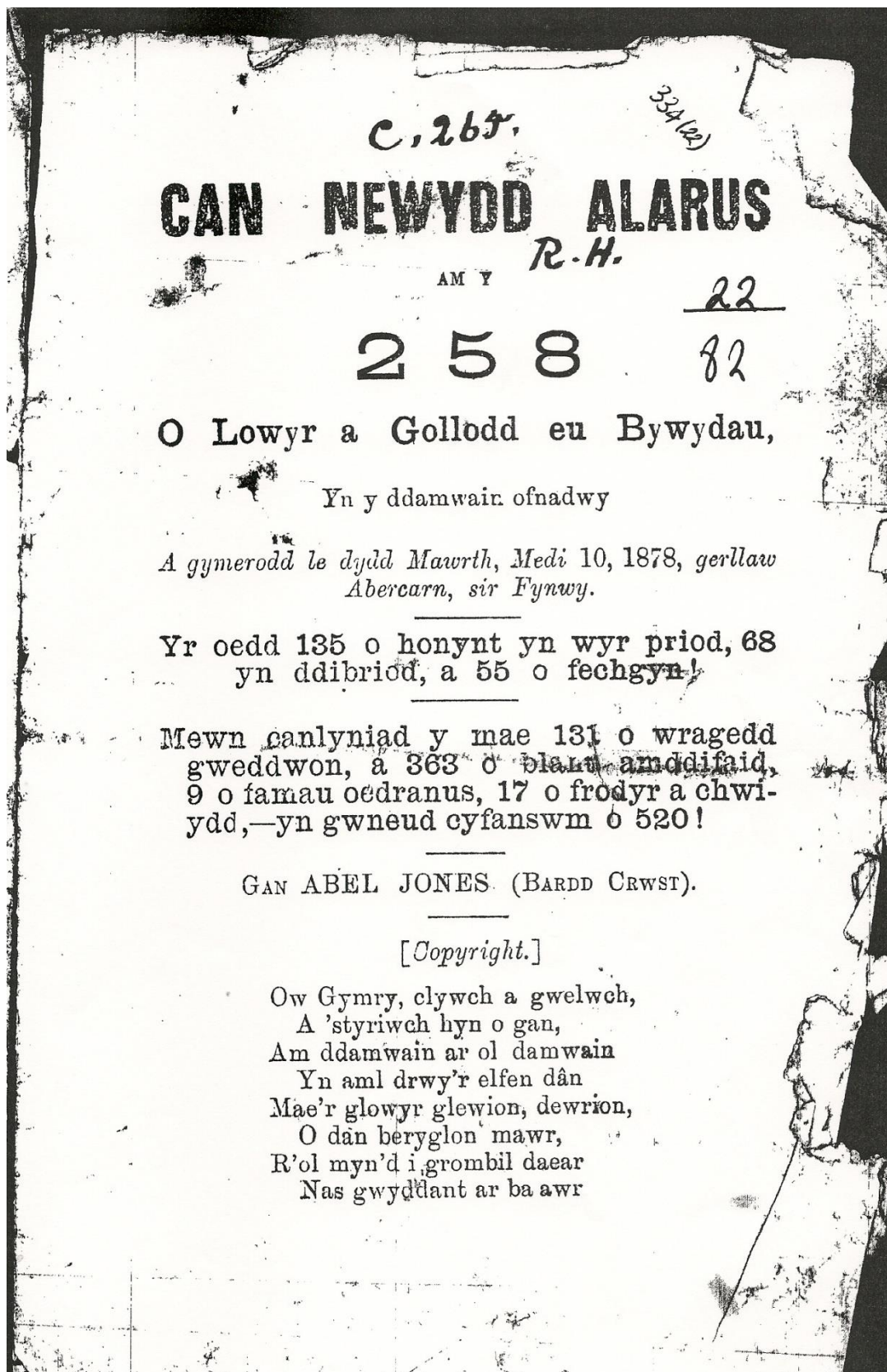

PENNOD 4

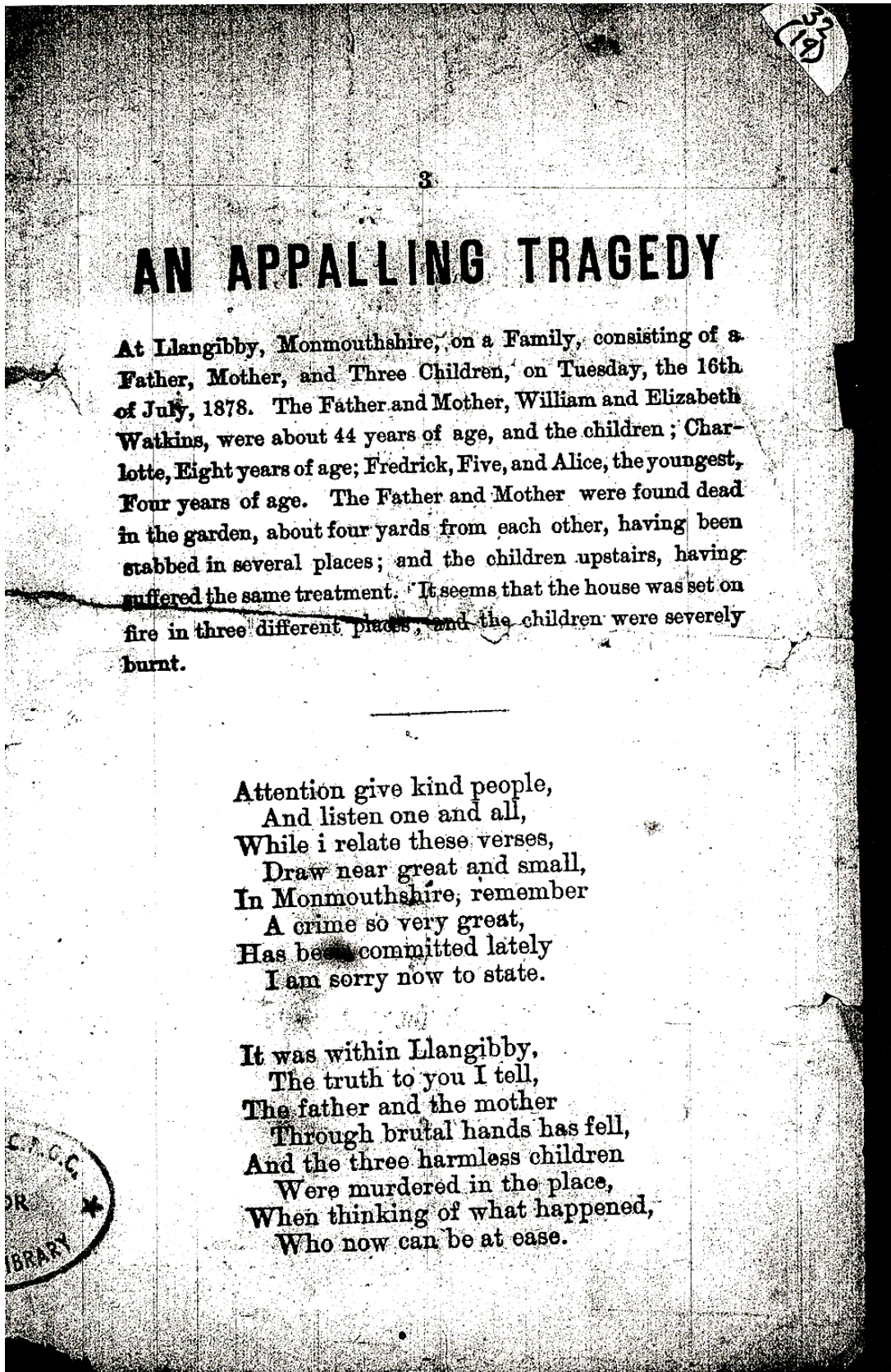
BALEDI
MARWOLAETH

*'ANGAU! ANGAU! a'i saeth ingol,
A'i ddyrnod farwol, gelyn yw'*

Ffigwr 4.2 – baled am drychineb yn y pyllau glo ym 1878

Ffigwr 4.7 – baled a ddengys sut y ceisiai'r baledwyr ehangu'u cynulleidfaoedd a chyfansoddi baled yn Gymraeg ac yn Saesneg

PENNOD 5

BYWYD DOMESTIG A FFASIYNAU'R CYFNOD

'Cawn fyw'n hoffusol bob un a'i ffasiwn – Wel dyma lecsiwn lân.'

Ffigur 5.2

Can Newydd,
YMEDDIDAN RHWNG DWY GYMYDDOGES,
SEF,
GWEN A MARI,
BOB YN AIL PENNILL,
Un am Briodi a'r llall am beidio.

Mesur—"Belisle March."

LLANKWST,
Angraffwyd gan J Jones, dros yr Awdwr.

329(21)
21
83

Ffigwr 5.4 – Bugeilio'r Gwenith Gwyn

BUGEILAR GWENITH GWYN,

Watching the Wheat.

SLOW AND WITH EXPRESSION.

VOICE.

Mi sydd fach-gen ieu-ange ffol yn ca-ru'n ol fy ffansi Mi --

HARP OR PIANO FORTE.

yn bu-gel ior gwenith gwyn ac e-raill yn ei fedi

O' pam na ddew-i ar fy ol Ryw ddydd ar ol ei gilydd gwaith

rwy'n dy weled y feinir fach O! glanach la-nach beunydd.

Glanach lanach wyt bob dydd,
 Neu fi sy'm ffydd yn ffolach,
 Er mwyn y gwr a wnaeth dy wedd,
 Gwna i'm drugaredd bellach,
 O cwyn dy ben, gwel oeco draw,
 A rho imith law, Gwen dirion,
 Gwaith yn dy fynwes, berth ei thro,
 Mae allwedd clo fy nghalon.

Mi godais heddyw gyda'r wawr,
 Gan frysion fawr fy lludded,
 Fel cawn gusanu llun dy droed
 Fwrhyd y coed yn cerdded;
 O cwyn fy mhen o'r galar maith,
 A serchus iaith gwarineb,
 Waith mwy na'r byd i'r mab ath gâr
 Yw golwg ar dy wyneb.

Tra fo dw'r yn y mor hallt,
 A thra fo ngwallt yn tyfu,
 A thra fo calon yn fy mron,
 Mi fydda'n ffyddlon itti;
 O dywed immi'r gwir dan gâl,
 A rho dan sêl atebion,
 P'un ai myfi neu arall, Gwenn,
 Sydd orau gan dy galon.

Ffigwr 5.5 - Gwraedd yng ngogledd Cymru mewn gwisg Gymreig yn yfed te (1900).

PENNOD 6

**Y RHINWEDDOL A'R
RHYFEDDOL**

'Dowch yn nes i wrando 'stori

Fwya hynod fu i'w henwi'

Ffigwr 6.1

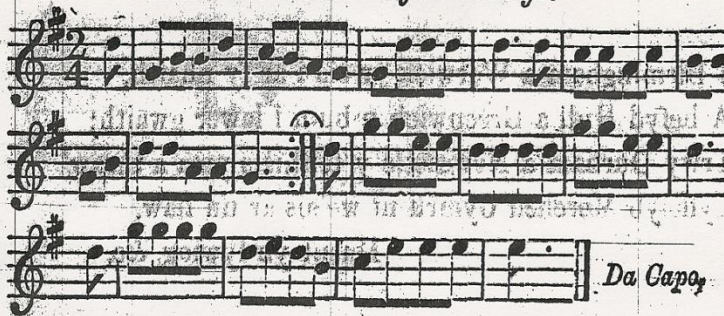
MERCHED CYMRU,

EU RHAGORIAETH AR HOLL FERCHED Y BYD.

17121
5

21
5

TŃN—*A Nutting we will go.*

TRIGOLION siroedd Cymru, yn fawrion ac yn fân,
De'wch yma bawb yn gryuo, i wrando heb wahan;
Mae genyf gân serchiadol, profiadol yw i gyd,
Am Ferched hawddgar Cymru, eu bath nid oes trwy'r
byd:

Maent yn fywiog iawn a serchog,
Godidog yn mhob lle;
'Does neb fel Merched Cymru
I'w cael o dau y ne'.

Fe fum yn teithio llawer, yn agos ac yn mheli,
Er cymaint ag a deithiais, ni welais ferched gwell.
Trwy Scotland a'r Iwerddon, y mae y rhyw yn bod,
Ond un fel Merched Cymru ni welais i erioed.

Maent yn fywiog, &c.

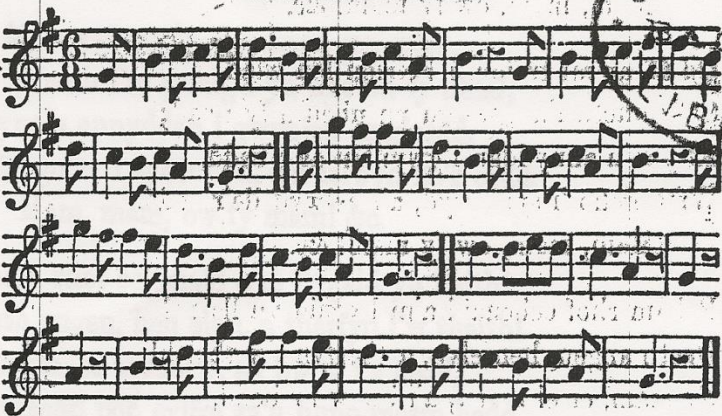
Yn llawer sir yn Lloegr, y bum i ar fy'n nhro,
A llawer merch a welais, wrth deithio bryn a bro;
Ond pan yn edrych arnynt, hiraethu'r oeddwn i
Am weled tiroedd Cymru, a'i Merched mwyngu hi.

Maent yn fywiog, &c.

Ffigwr 6.2

MARWOLAETH FY MAM. 21 876(2)

TŃN—*Sweet Home.* 197

O bob rhyw golledion mewn creulon fyd croes,
Marwolaeth un, tybiaf, yw'r fwyaf i f'oes;
Trwy helynt fy mywyd tan gleddyf neu glwyf,
Yn nyddiau anniddig mor unig yr wyf.
Mam, mam! ow! fy mam!
Yn y bedd mae fy mam! &c.

Pan oeddwn i'n faban, yn egwan fy nghais,
Rho'i laeth ei bron imi—fy lloni wna i llais,
Mor fawr oedd ei gofal i'm cynal bob cam,
Mor gu oedd fy lloches yn mynwes fy mam!
Mam, mam, ow fy mam! &c

Fy nal a'm cofleidio, a llunio fy lles,
Heb oddef i'm poeni nac oerui na gwres;
A chyrchu i'm gwarchod o gariad yn gu
Yn mebyd ac ie'ngetyd bob enyd y bu.
Mam, mam, ow fy mam!

Er fod im' gyfeillion, rai mwynion a mād,
Ni chefais i'm lloni, ail iddi 'n un wlad,

24

PENNOD 7

CASGLIADAU

*'Wele'n awr 'rwyf yn terfynu,
Gan ddymuno pob daioni'*

**Atodiad – Tabl o’r Baledi yng Nghasgliad Cerddi Bangor sydd yn Gysylltiedig â Byd
y Gwagedd yn y Bedwaredd Ganrif ar Bymtheg**

Allwedd

Yn yr atodiad hwn ceir tabl sy’n nodi’r baledi hynny yng nghasgliad Cerddi Bangor sydd yn gysylltiedig â byd y gwagedd yn y bedwaredd ganrif ar bymtheg, boed y cyswllt hwnnw yn ymwneud ag awdur y faled, neu’r cynnwys.

Rhennir casgliad Cerddi Bangor i 32 cyfrol a’r cyfrolau hynny a welir yn y tabl canlynol. Dechreir y tabl yng nghyfrol 8 oherwydd baledi’r ddeunawfed ganrif a geir yng nghyfrolau 1-8 ac felly’n amherthnasol i’r tabl hwn. Yn y tabl, nodir y baledi sydd o’r bedwaredd ganrif ar bymtheg sydd wedi’u cyfansoddi gan wragedd neu sy’n ymdrin â gwagedd yn uniongyrchol. Lle na chyfeirir at gyfrol, nid yw’r baledi sydd yn y gyfrol honno yn berthnasol i’r astudiaeth hon. Rhifir y baledi yn y tabl hwn trwy nodi rhif y gyfrol ac yna rhif y faled yn y gyfrol. Gwelir o bryd i’w gilydd i’r sillafu fod yn anghyfarwydd oherwydd cedwir at iaith, arddull ac orgraff y baledi yn union fel y mae yn y testun gwreiddiol.

‘EI PHWER NI PHAID...’
Gwragedd ym myd baledi'r 19eg
ganrif

Gwawr Eleri Jones

I gyflawni gofynion gradd Meistr mewn Athroniaeth, Prifysgol
Bangor

2010

LLYFRYDDIAETH

Casgliad Cerddi Bangor, Cyfrolau 8-32

LLYFRAU

AARON, Jane, *Pur fel y dur: Y Gymraes yn llên menywod y bedwaredd ganrif ar bymtheg* (Caerdydd, 1998)

ANDERSEN, Flemming G., *The ballad as narrative: studies in the ballad tradition of England, Scotland, Germany and Denmark* (Odense, 1982)

BARRET-DUROCQ, Françoise (cyf. John Howe), *Love in the Time of Victoria – Sexuality, Class and Gender in Nineteenth-Century London* (London, 1991)

BEETHAM, Margaret & BOARDMAN, Kay, *Victorian Women's Magazines – an anthology* (Manchester, 2001)

CONSTANTINE, Mary-Ann, *Breton Ballads*, (Aberystwyth, 1996)

CROSSLEY-HOLLAND, Peter (gol.), *Music in Wales* (London, 1948)

CULE, John, *Wreath on the crown: The Story of Sarah Jacob, the Welsh fasting girl*, (Llandysul, 1967)

DAVIES, John, *Hanes Cymru* (London, 2007)

DAVIES, J. H., *A Bibliography of Welsh Ballads printed in the 18th century* (London, 1911)

DAVIES, R. R. & JENKINS, Geraint H. (gol.), *From medieval to modern Wales: historical essays in honour of Kenneth O. Morgan and Ralph A. Griffiths* (Cardiff, 2004)

EGAN, David, *Pobl, protest a gwleidyddiaeth: mudiadau poblogaidd yng Nghymru'r bedwaredd ganrif ar bymtheg*, cyf. Catrin Stevens (Llandysul, 1988)

GIBSON, William, *Church, state and society 1760-1850* (New York, 1994)

- GRIFFITH, R. D., *Hanes Canu Cynulleidfaol Cymru* (Caerdydd, 1948)
- GRIFFITHS, Rhidian, *Ffiniau: alaw werin ac emyn-dôn* (Aberystwyth, 1991)
- GRIFFITH, Wyn, *Twm o'r Nant (Thomas Edwards), 1739-1810* (Cardiff, 1953)
- GUEST, Lady Charlotte, *The Mabinogion : from the Llyfr Coch o Hergest and other ancient Welsh manuscripts* (Llandoverly/London, 1849)
- JACKSON-HOULSTON, C. M., *Ballads, songs, and snatches: the appropriation of folk song and popular culture in British nineteenth-century realist prose* (Aldershot, 1999)
- JENKINS, R. T. *Hanes Cymru yn y bedwaredd ganrif ar bymtheg* (Caerdydd, 1933)
- JOHN, Angela V. (gol.), *Our Mothers' Land – Chapters in Welsh Women's History 1830 – 1939* (Cardiff, 1991)
- JONES, Dafydd Glyn, *Canu Twm o'r Nant* (Bangor, 2010)
- JONES, Edward, *Musical Relics of the Welsh Bards* (London, 1808)
- JONES, Islwyn, *Gwell yw dŵr i gylla dyn: bras-olwg ar hanes dirwest yng Nghymru yn y bedwaredd ganrif ar bymtheg* (Caerdydd, 1986)
- JONES, Robert Owen, *Hir Oes i'r Iaith – Agweddau ar Hanes y Gymraeg a'r Gymdeithas* (Llandysul, 1997)
- JONES, Tegwyn, *Abel Jones* (Capel Garmon, 1989)
- JONES, Tegwyn, *Baledi Ywain Meirion* (Bala, 1980)
- LAKE, A. Cynfael, *Huw Jones o Langwm* (Caernarfon, 2009)
- LLOYD, W. F., *The Welsh Fasting Girl and other plays* (Swansea, 1928)
- MILLWARD, E. G. 'Gwerineiddio Llenyddiaeth Gymraeg' yn R. Geraint Gruffydd (gol.), *Bardos: penodau ar y traddodiad barddol Cymreig a Cheltaidd* (Caerdydd, 1982)
- MILLWARD, E. G., *Ceinion y Gân – Detholiad o ganeuon poblogaidd Oes Victoria* (Llandysul, 1983)

MILLWARD, E. G., *Cenedl o bobl ddewrion – Agweddau ar Lenyddiaeth Oes Victoria* (Llandysul, 1991)

MORGAN, Prys (gol.), *Brad y Llyfrau Gleision: ysgrifau ar hanes Cymru* (Llandysul, 1991)

MORGAN, Derec Llwyd, 'Williams Pantycelyn: Sylwadau ar ystyr a diben ei waith', J. E. Caerwyn Williams (gol.), *Ysgrifau Beirniadol VIII* (Dinbych, 1974)

OWEN, Dafydd, *I Fyd y Faled* (Dinbych, 1986)

PARRY, Gwenlyn, *Sal: drama wedi ei seilio ar ddigwyddiadau hanesyddol* (Llandysul, 1982)

PETTIGREW, Jane, *A Social History of Tea* (London, 2001)

POPE, Robert (gol.), *Religion and national identity* (Cardiff, 2001)

RICHARDS, W. Leslie, *Ffurfiâu'r Awen – Detholiad o farddonaieth Gymraeg* (Llandybie 1963)

ROSSER, Siwan M., 'Baledi Newyddiadurool Elis y Cowper', yn Geraint H. Jenkins (gol.), *Cof Cenedl XXIII – Ysgrifau ar Hanes Cymru* (Llandysul, 2008)

ROSSER, Siwan M., *Y Ferch ym Myd y Faled: Delweddau o'r ferch ym maledi'r ddeunawfed ganrif* (Caerdydd, 2005)

SADIE, Stanley (gol.) *The New Grove Dictionary of Music and Musicians*, Vol.II (London, 2001), 545

SMITH, J. Sutcliffe, *Impressions of Music in Wales*, (Penmaenmawr, 1948)

STEPHENS, Meic, *Cydymaith i Lenyddiaeth Cymru* (Llandysul, 1977)

SYMONDS, Deborah A., *Weep not for me: Women, Ballads, and Infanticide in Early Modern Scotland* (University Park, Pennsylvania, 1951)

THOMAS, Ben Bowen, *Drych y Baledwr* (Llandysul, 1958)

TIBBOTT, S. Minwel, *Domestic Life in Wales* (Cardiff, 2002)

WILLIAMS, Gareth, *Valleys of Song, music and society in Wales 1840-1914* (Cardiff, 1998)

WILLIAMS, Maria Jane, *Ancient National Airs of Gwent and Morganwg* (Llandovery, 1844)

WU, Duncan (gol.), *A Companion to Romanticism* (Massachusetts, 1998)

GWEFANNAU

Local Histories

<http://www.localhistories.org/vicwomen.html> Chwiliwyd 10.11.09

<http://www.localhistories.org/vicwomen.html> Chwiliwyd 10.11.09

A Woman's Place in Victorian Society

<http://www.fashion-era.com/awomansplance.htm> Chwiliwyd 10.11.09

Llyfrgell Genedlaethol Cymru

<http://digidol.llgc.org.uk/METS/XCD00001/arddcyflthema?locale=cy&ID=XCDdmd2%20XCDdmd2a> Chwiliwyd 14.4.10

Llyfrgell Genedlaethol Cymru – Bywgraffiadur ar-lein

<http://wbo.llgc.org.uk/en/s-WILL-RID-1790.html?query=Richard+Williams&field=content> Chwiliwyd 24.10.10

<http://yba.llgc.org.uk/en/s-GRIF-OWE-1803.html> Chwiliwyd 24.10.10

<http://yba.llgc.org.uk/en/s-JONE-ABE-1830.html> Chwiliwyd 24.1.2010

<http://wbo.llgc.org.uk/en/s-JONES-ABE-1830.html?query=Bardd+Crwst&field=content>
Chwiliwyd 24.1.2010

<http://wbo.llgc.org.uk/cy/c-JONE-DAV-1708.html> Chwiliwyd 11.2.10

<http://wbo.llgc.org.uk/cy/c5-JONE-JOH-1786.html> Chwiliwyd 11.2.10

Amgueddfa Cymru

<http://www.amgueddfacymru.ac.uk/cy/rhagor/erthygl/1917/?displaymode=low>
Chwiliwyd 13.12.09

Gwefan Baledi Cymru

<http://www.cardiff.ac.uk/insrv/libraries/solar/digital/welshballads/cywclloff.html>

<http://www.cardiff.ac.uk/welsh/research/projects/welshballads.html> Chwiliwyd 26.10.09

<http://www.casglwr.org/trarchif/7helar.php> Chwiliwyd 10.1.10

http://www.amgueddfacymru.ac.uk/cy/rhagor/erthygl/1917/?display_mode=low 13.12.09

<http://www.casglwr.org/trarchif/7helar.php> - Chwiliwyd 12.1.10

Lady Charlotte Guest

<http://www.lib.rochester.edu/Camelot/auth/guestbio.htm> Chwiliwyd 23.12.09

Caerdydd – Hanes Adeiladu Prifddinas

http://www.glamro.gov.uk/check/Building%20of%20a%20Capital%20awelsh_education.html

Spartacus Educational

<http://www.spartacus.schoolnet.co.uk/Wmarriage.htm> 10.11.09

Cronfa

http://www.cronfa.com/index.php?action=search&lang=cy&search_geo=0&search_time=&search_interest=0&search_master=&page=3

CYFNODOLION

DAVIES, Sioned, 'Far from the Madding Crowd: A Montgomeryshire Lady in London' *Trafodion Anrhydeddus Gymdeithas y Cymmrodoion 2006* (2008)

IFANS, Rhiannon, 'Sarah Jacob, Sarah Hughes, a gweithwyr ffatri yn swydd Ayr: lle merched ym maledi Huw Roberts 'Pererin Môn' *Canu Gwerin*, 32 (2009)

JONES, Tegwyn, 'Brasolwg ar y faled newyddiadurol' *Canu Gwerin*, 25 (2002)

JONES, Tegwyn, 'Y Baledi a Damweiniau Glofaol' *Canu Gwerin*, 21 (1998)

JONES, Tegwyn, 'Yr Eisteddfod a'r Faled' *Canu Gwerin*, 31 (2008)

Y Frythones : at wasanaeth merched a gwraedd Cymru (Llanelli, 1880-1891)

JAMES, E. Wyn, 'Rhai Methodistiaid a'r Anterliwt' *Taliesin*, 57 (Hydref, 1986)

JONES, Tegwyn, 'Baledi a Baledwyr y Bedwaredd Ganrif ar Bymtheg', yn Geraint H. Jenkins (gol.), *Cof Cenedl VI – Ysgrifau ar Hanes Cymru* (Llandysul, 1986), 103

KINNEY, Phyllis 'The tunes of the Welsh Christmas Carols (II)' *Canu Gwerin*, 12 (1980)

PERIS, Ceridwen, 'Gair at Gymryesau' *Y Gymraes*, Cyf.1, Rhif 1, Hydref (1896)

ROSSER, Siwan M., 'Baledi'r Ffin: Golwg ar ddylanwad y ffin ar faledi'r ddeunawfed ganrif' *Canu Gwerin*, 25 (2005)

TRAETHODAU

OWEN, Dafydd, 'Y Faled yng Nghymru', Traethawd MPhil, Prifysgol Bangor (1989)

PARRY-JONES, Lilian, 'Astudiaeth o Faledi Dafydd Jones, Llanybydder – Eu Cefndir a'u cynnwys', Traethawd MA Prifysgol Cymru (Llanbedr Pont Steffan), 1989

